

Σκέψεις για αρχαίους Κινέζους φιλοσόφους III. Η «Τέχνη τού Πολέμου», το Τάο και η ψυχολογία

Κωνσταντίνος Γ. Πολύμερος
MSc. Γλωσσολογίας – Διδακτικής

Το σύγγραμμα το οποίον έγινε ευρέως γνωστό στην Δύση ως «Η Τέχνη τού Πολέμου», και στο οποίον ίσως αρμόζει ένας κυριολεκτικότερος τίτλος όπως «Ο νόμος των όπλων», παραδοσιακά αποδίδεται στον Σουν Γου (孫武, 544 – 470 / 496 π.Χ.). Αυτός ο αιγιματικός άνθρωπος έμεινε στην συλλογική μνήμη ως Σουν Τσου (孫子), «ο διδάσκαλος Σουν», και έζησε στην εποχή των «Μαχομένων Βασιλείων», κατά την οποίαν διάφορα βασίλεια της Κίνας εμάχοντο κατ' αλλήλων. Το σύγγραμμά του δεν χρειάζεται καμμία σύσταση. Πολυάριθμοι είναι οι παθιασμένοι αναγνώστες του, ενώ με τα πρόσφατα γεγονότα ανατρέχουν σε αυτό όλο και περισσότεροι στρατηγικοί αναλυτές, στην προσπάθειά τους να αναγνώσουν την Ιστορία πριν αυτή γραφθεί. Όταν, όμως, αναγιγνώσκουμε το έργο τού Σουν Τσου απροετοίμαστοι, χωρίς δηλαδή να έχουμε λάβει υπ' όψιν μας την φιλοσοφία τού Λάο Τσε πρώτα, τότε η μισή αλήθεια ξεγλιστράει από το χέρι μας σαν λεπτή άμμος. Συλλαμβάνουμε δηλαδή μία ιδέα των κυριολεξιών του και μάς διαφεύ-

γουν οι βαθιές μεταφορές, βλέπουμε τον Σουν Τσου ως στρατηγικό αναλυτή και χάνουμε τις γραμματειακές γνώσεις του και την φιλοσοφική του σκέψη.

Αυτούσιες διδασκαλίες. Κάποιες διδασκαλίες έρχονται κατ' ευθείαν από το ποίημα του Λάο Τσε, το Τάο Τε Τζινγκ. Επί παραδείγματι, η διδασκαλία τού Σουν Τσου (1:19 κ. ε.) ότι «Όταν είσαι κοντά, να φαίνεται πως είσαι μακριά και αντιστρόφως», έχει πίσω της διδασκαλίες τού Τάο Τε Τζινγκ (67: 3 κ.ε.), όπως αυτήν που λέει «Όταν κάτι είναι μεγάλο, τότε δεν μοιάζει για μεγάλο. Κι αν μοιάζει, τότε σίγουρα είναι μικρό». Εδώ δεν είναι μόνον η διατύπωση που παρουσιάζει ομοιότητες. Ουσιαστικότερο στοιχείο είναι η φιλοσοφία, η ακροβασία μεταξύ τού 'είναι' και τού 'φαίνεσθαι' –δεν είναι παρά μία αρχή τού φιλοσοφικού κλάδου τής φαινομενολογίας. Αυτήν την αδυναμία τού ανθρώπου να καταλάβει τί είναι πραγματικό και τί ψεύτικο, ο Σουν Τσου την κάνει εργαλείο τού στρατηγού και την συνοψίζει λέγοντας ότι «Ο πόλεμος είναι παραπλάνηση» (1:18).

Μία άλλη διδασκαλία αφορά τον παρατεταμένο πόλεμο. Τόσο ο Σουν Τσου όσο και ο Λάο Τσε θεωρούν τον πόλεμο ως το χειρίστο μέσο για την επίλυση διαφορών. Ο Λάο Τσε όμως τονίζει ιδιαίτερα την ολέθρια κατάληξη του παρατεταμένου και μεγάλης κλίμακος πολέμου. Και μεταξύ άλλων λέει ότι «Όπου πάτησε στρατός, φυτρώνουνε αγκάθια και τριβόλια. Κι ύστερα από μεγάλο πόλεμο, έρχεται πείνα κι αγωνία γης» (30: 4 – 5). Ομοίως και ο Σουν Τσου στο δεύτερο κεφάλαιο του έργου του, και ιδίως στις πρώτες αράδες, μάλλον αποθαρρύνει όποιον βιάζεται να τραβήξει το ξίφος

από το θηκάρι. Όμως υπάρχει μία διδασκαλία τού Κινέζου στρατηγού την οποίαν, άνευ του Λάο Τσε, αδυνατούμε πλήρως να αποκρυπτογραφήσουμε. Λέει λοιπόν ο Σουν Τσου, ότι εν περιπτώσει παρατεταμένης εκστρατείας «τα όπλα στομώνουν» (2: 3). Πίσω από αυτό διακρίνουμε το αντίστοιχο «τα πάντα ρει» τού Λάο Τσε, το οποίον τονίζει ότι κατά κανόνα τίποτα δεν μένει αμετάβλητο: «Ακόνιζε κάτι», λέει στην θέση 9:2, «και δεν θα μείνει αιχμηρό». Ο παρατεταμένος πόλεμος είναι ολέθριος συν τοις άλλοις για τον λόγο ότι οι μεταστροφές τής τύχης είναι απρόβλεπτες σε ένα τέτοιο βάθος χρόνου –κι έτσι τα κοφτερά όπλα αρχίζουν να στομώνουν. Κι αυτά διότι: «Κράτος που νά' χε όφελος από μακρό πόλεμο, δεν έχουμε δει ποτέ» (2:6).

Αντιστοίχως, έχουμε την φράση τού Σουν Τσου (κεφ. 6: 7 κ.α.) που λέει «Αν, όντας επιτιθέμενος, πρέπει οπωσδήποτε να καταλάβεις ένα μέρος, κάνε επίθεση εκεί που είναι αφύλακτο» · πίσω από αυτήν διαφαίνεται η θέση 69:7 του Τάο Τε Τζινγκ που λέει «να κινείσαι όπου δεν υπάρχει εχθρός». Αυτές οι διδασκαλίες κρύβουν ένα πνεύμα μετριπαθών υπολογισμών που διακρίνει ευρύτερα τον ταοϊσμό.

Ο Σουν Τσου ως ψυχολόγος. Κατά τον Σουν Τσου, η διοίκηση των πολλών ταυτίζεται με την διοίκηση των λίγων γιατί είναι απλώς θέμα «κατάτμησης αριθμών» (5:1). Εν τούτοις στο πεδίο τής ψυχολογίας ο Κινέζος στρατηγός δεν ταυτίζει άτομο και σύνολο –κι αυτό είναι μία πολύ μοντέρνα ιδέα, αν σκεφθεί κανείς πως, πολλούς αιώνες αργότερα, η επιστήμη διετύπωσε πως ψυχολογία τού ατόμου και ψυχολογία τής μάζας δεν είναι το ίδιο πράγμα.

Για παράδειγμα, στην θέση 7: 28 τής «Τέχνης τού Πολέμου», παρατηρείται ότι «Το πρωί το φρόνημα είναι ακμαίο, το μεσημέρι σκνεύει, και το βράδυ επιστρέφει». Εδώ δεν μπορούμε να αντισταθούμε στον πειρασμό τού να επισημάνουμε ότι κάτι παρόμοιο τονίζει, με πλιό μυθολογικό κι υπαινικτικό ύφος βέβαια, και ο Πολύαινος (2ος αι. μ. Χ.) στα «Στρατηγήματά» του. Ο ρήτωρ αφηγείται ότι «Στρατηγός τού Διονύσου ήταν ο Πάνας. (...) Κάποτε που ήταν ο Διόνυσος μέσα στα δάση τα βαθιά, τού αναγγέλλουν οι σκοποί πως είναι χίλιοι άνδρες στρατοπεδευμένοι παρακεί, και φοβήθηκε. Όχι όμως και ο Παν, ο οποίος σήμανε στην διονυσιακή στρατιά το βράδυ να αλαλάξει όσο γίνεται περισσότερο. Και φεύγαν κατατρομαγμένοι (οι εχθροί)» (βιβλ. Α', κεφ. 2: 1). Ο Πολύαινος έχει παρατηρήσει, λοιπόν, ότι οι αγέλες το βράδυ εύκολα παρουσιάζουν συμπτώματα πανικού. (Εξ άλλου, πίσω από την λέξη «πανικός» διαφαίνεται ο Πάνας και η αλλοφροσύνη που φέρνει.)

Ας επανέλθουμε: αυτό το κινεζικό ρήμα «επιστρέφει» (归 guī) που χρησιμοποιεί ο Σουν Τσου για το ηθικό κατά την νύκτα, υπονοεί ακόμα ότι το βράδυ οι άνθρωποι γίνονται πιο νωχελικοί και δυσκίνητοι, μέχρι που να τους καταλάβει ολοκληρωτικά ο ύπνος. Από την διατύπωσή της και εντεύθεν, αυτή η παρατήρηση του Κινέζου στρατηγού θα επιβεβαιωθεί ξανά και ξανά, καθώς ύστερα από πολυάριθμους πειραματισμούς που γνωρίζουμε από την Ιστορία, ενίοτε και καλοπροαίρετους, δεν έχει βρεθεί ακόμα τρόπος να δαμαστεί αυτή η νυκτερινή νωχελικότητα. Πολυάριθμοι άλλοι στρατιωτικοί –πολλοί εκ των οποίων δεν μας περνούν καν από τον νου– κατέληξαν διά ιδίας οδού στην διαπίστωση του Σουν Τσου. Για να διαλέξουμε ένα τέτοιο απρόβλεπτο παράδειγμα: Ο Γεώργιος Γαζής (1795 – 1855) διασώζει στον «Περί νυκτο-

μαχίας» αφορισμό τού Μάρκου Μπότσαρη, ότι θριαμβεύει «...ο πολεμικός, όταν εύρη εις ύπνον και παραλυσίαν τον εχθρόν».

Ένα δε από τα κριτήρια νίκης που θέτει ο Σουν Τσου (1: 13) είναι: «Στην ανταμοιβή και στην τιμωρία, ποιός [ενν. από τους δύο συγκρουόμενους στρατούς] είναι ξεκάθαρος;» Καταβυθίζεται, λοιπόν, ακόμα βαθύτερα στην ψυχολογία και διατυπώνει ότι οι δίδυμες αδελφές 'ανταμοιβή' και 'τιμωρία', εξασφαλίζουν την αποδεκτή συμπεριφορά στις στρατιωτικές τάξεις. Αυτό το δίπολο είναι η βάση τής συμπεριφορικής (ή αλλιώς «μπιχεβιοριστικής») ψυχολογίας: το αποδεκτό ανταμείβεται και το μη αποδεκτό τιμωρείται. Όμως ο Σουν Τσου, πολύ σοφά, ζητάει ένα ξεκάθαρο σύστημα (μάλιστα χρησιμοποιεί το ιδεόγραμμα 明 –míng, το οποίο σημαίνει «ξεκάθαρος» αλλά και «φωτεινός», «διαυγής»), ένα σύστημα δηλαδή που όχι μόνον ενισχύεται αδιαλείπτως, αλλά είναι και συνεπές. Διότι, όταν ένας διοικητής δεν ανταμείβει ανελλιπώς το ανδραγάθημα, ή όταν δεν τιμωρεί επιμελώς την παράβαση, οι στρατιώτες μπερδεύονται και δεν μπορούν να καταλάβουν πώς πρέπει να συμπεριφερθούν. Αυτό φέρνει απειθαρχία και εντέλει την ήττα. Είναι, όμως, μία δύσκολη ισορροπία: «Αν τιμωρείς στρατιώτες πριν ακόμα δεθούν μαζί σου, θα απειθαρχούν και θα είναι άχρηστοι. Κι αν αφού δεθούν μαζί σου δεν τους τιμωρείς, πάλι δεν πρέπει να χρησιμοποιηθούν» (9: 42). Κι αυτές δεν είναι οι μόνες σχετικές διδασκαλίες...

Μα ο Σουν Τσου κρατάει την άκρη ενός μίτου πολύ μακρού, ο οποίος, αντί να μας βγάξει από τον λαβύρινθο, μας οδηγεί βαθύτερα μέσα σε αυτόν. Ο Ιβάν Παβλόφ, λόγου χάριν, ανακάλυψε γύρω στα 1900 ότι ο παραπάνω μηχανισμός συσχέτισης ερεθισμάτων δεν χαρακτηρίζει τον άνθρωπο, αλλά είναι κοινός με

ζώα: τάζε σκυλιά υπό έναν συγκεκριμένο ήχο και, όταν τα σκυλιά ατάιστα άκουσαν τον ήχο, έπαθαν σιελόρροια διότι τον είχαν συνδέσει με την τροφή. Όσα θεάματα έχουμε δει –δυστυχώς ενίοτε ανάρμοστα– όπως αρκούδες να χορεύουν ή πιθήκους να οδηγούν μηχανάκι, έχουν πίσω τους μία εκπαίδευση ανταμοιβής και τιμωρίας, κατά το μάλλον ή το ήττον ηθική. Από εκεί και πέρα, το πιπέρι, το οποίο θυμάμαι να ρίχνουν κρυφά οι γιαγιάδες τού χωριού μου στο γάλα των παιδιών όταν αυτά έλεγαν αθυροστομίες (για να τα πείσουν ότι κάθε φορά που θα βωμολοχούν θα καίει το στόμα τους), ή η εκατοντάκις αντιγραφή ως διδακτική αντίδραση στο λάθος, είναι ηπιότερες εφαρμογές τής παραπάνω αρχής. Κάπως έτσι όμως, αλλά άνευ κατοποιήσεως, εκπαιδεύονται και οι σκύλοι – οδηγοί. Και βεβαίως χάρις σε μπιχεβιοριστικές τεχνικές έμαθαν εκατομύρια άνθρωποι ξένες γλώσσες.

Να πόσο βαθιά στον λαβύρινθο της ύπαρξης οδηγεί η «Τέχνη τού Πολέμου». Δεν βρίσκουμε τον Μινώταυρο. Αλλά αυτό ίσως να μην είναι παράδοξο, διότι, φρονώ, ο Μινώταυρος είμαστε εμείς: μισοάνθρωποι – μισοθηρία. Είμαστε το ζώο μέσα στον άνθρωπο και ο άνθρωπος μέσα στο ζώο...

